

Садыкова Дина Спандияровна, магистр, оқытушы
«Алматы Менеджмент Университеті» ББМ
Алматы, Қазақстан Республикасы

ҚАЗІРГІ ТҰРАҚСЫЗДЫҚ ЖАҒДАЙДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ

Қаржылық қатынас кез келген ел экономикасының даму негізі болып табылады. Қаржы ресурстарының айналымы мен қайта бөлінуі қаржы нарығын анықтап береді және оның айналысының өзіндік аймағын қалыптастырады. Нарықтық экономика жағдайында қаржы нарығы тұтастай алғанда елдегі нарықтық қатынастар жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Қазақстан Республикасында баға тұрақтылығын қамтамасыз ету Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің негізгі мақсаты болып табылады. Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету макроэкономикалық дамудың ағымдағы деңгейін ескере отырып тұрақты және жеткілікті түрде төмен инфляцияға қол жеткізуді және сақтауды білдіреді. Қазақстан экономикасының дамуы 2015 жылы сыртқы және ішкі қолайсыз факторлардың ықпалында болды. Мұнайға деген ұсыныстың шамадан артық болуы жағдайында әлемдік нарықтарда баға 2008 жылғы желтоқсаннан бері ең төменгі мәнге жетіп, құлдырауын жалғастырды. Оған қоса ахуалға АҚШ ФРЖ негізгі пайыздық мөлшерлемені көтеруі қосымша қысым көрсетті, бұл қаржы қаражатының дамушы елдерден дамыған мемлекеттердің нарығына әкелінуін ынталандырды. Осы жағдайда икемді баға белгілеу шеңберінде ұлттық валютаның бұдан әрі әлсіреуі байқалды. Ақша нарығында пайыздық мөлшерлемелер девальвациялық күтулерді көрсете отырып, құбылмалы болып қалды. Қолайсыз сыртқы жағдайлар аясында 2015 жылы Ұлттық Банк ақша-кредит саясатын іске асыруға қатысты тәсілдерді өзгертті және валюта нарығына қатысуын азайтты. Шаралар ең алдымен, валюта нарығындағы ахуалды тұрақтандыруға және қаражаттың ақша нарығынан валюта нарығына ауысуын шектеуге бағытталды [1].

2015 жылғы инфляция Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми деректері бойынша 2015 жылы жылдық инфляция 13,6% (2014 жылы – 7,4%) болды. Бұл ретте, азық-түлік тауарларының бағасы 10,9%-ға (8,0%-ға), азық-түлікке жатпайтын тауарлардың бағасы 22,6%-ға (7,8%-ға) өсті. Ақылы қызмет көрсету бір жылда 8,1%-ға (6,4%-ға) қымбаттады.

Азық-түлік тауарларының ішінде 2015 жылы көбінесе қант 19,8%-ға, балық және теңіз өнімдері – 19,5%-ға, майлар мен тоң май – 18,5%-ға, жұмыртқа – 18,0%-ға, көкөністер мен жемістер – 17,3%-ға, макарон өнімдері – 10,2%-ға қымбаттады. Азық-түлікке жатпайтын тауарлар нарығында киім мен аяқ киім бағасы 32,9%-ға, дәрі-дәрмектер 30,7%-ға, тұрмыстық үй заттары 24,7%-ға көтерілді. Бензиннің құны 4,6%-ға өсті, дизель отыны 9,6%-ға арзандады. Ақылы қызметтер тобында тұрғын үй-коммуналдық сала қызметтерінің ақысы 8,7%-ға көтерілді. Байланыс қызметі үшін тарифтер 6,8%-ға, білім беру – 4,5%-ға, көлік – 4,2%-ға, амбулаторлық қызмет – 11,7%-ға қымбаттады.

2015 жылғы қорытынды бойынша ағымдағы операциялар шоты 2014 жылғы қорытындысы бойынша 6,1 млрд. АҚШ доллары мөлшеріндегі профицитпен салыстырғанда, 1ЖӨ-ге қатысты 3,8 млрд. АҚШ доллары немесе (-)2,7% мөлшеріндегі теріс сальдомен қалыптасты. Бұл ретте 2015 жылғы 3-тоқсанда ағымдағы операциялар шотының теріс сальдосы (-)1,4 млрд. АҚШ долларын, ал 2-тоқсанда – (-)2,3 млрд. АҚШ долларын құрады. Ағымдағы операциялар шотының тапшылығы таза тауарлар экспорты көрсеткішінің 2014 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 66,1%-ға күрт қысқаруына байланысты болды. Төлем балансының жіктеуі бойынша тауарлар экспорты 2014 жылғы осындай көрсеткішпен салыстырғанда 42,4%-ға төмендеп, 36,2 млрд. АҚШ доллары болды. Тауарлар импорты 2014 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 19,8%-ға төмендеп, 25,8 млрд. АҚШ долларын құрады.

Нәтижесінде 2015 жылғы сауда балансының оң сальдосы 2014 жылғы 30,6 млрд. АҚШ долларымен салыстырғанда, 10,4 млрд. АҚШ долларын құрады. Шикізатты, ең бастысы мұнайды экспорттаудан түскен кірістердің төмендеуі нәтижесі тікелей шетелдік инвестициялар бойынша төленуге тиіс кірістердің азаюы болды, бұл ағымдағы шотқа қысымды азайтты. Бастапқы кірістердің теріс сальдосы 2014 жылғы көрсеткішке қарағанда, 2 еседен артық қысқарды және 9,0 млрд. АҚШ долларын құрады, бұл ретте бейрезиденттерге тікелей инвестициялардан кірістерді төлеу 58,2%-ға төмендеп, 6,9 млрд. АҚШ долларын құрады. Ағымдағы шоттың басқа құрауыштары бойынша халықаралық қызметтердің және қайталама кірістердің теріс сальдосы тиісінше 3,8 млрд. АҚШ доллары мен 1,4 млрд. АҚШ долларын құрады. Қаржы шоты (Ұлттық Банктің резервтік активтерімен операцияларды қоспағанда) 2015 жылғы 7.2 млрд. АҚШ доллары (2014 жылғы (-)3,9 млрд. АҚШ доллары) теріс сальдомен қалыптасты.

Шетелдік тікелей операциялар бойынша міндеттемелердің таза өсімі 4,5 млрд. АҚШ доллары мөлшерінде қалыптасты. «Салымдар бағыттары» қағидаты бойынша есепке алынған шетелдік тікелей инвестициялардың жалпы әкелінуі 2014 жылғы 19,1 млрд. АҚШ долларымен салыстырғанда 2015 жылғы 11,0 млрд. АҚШ долларын құрады. Өзара фирмааралық міндеттемелер бойынша негізгі борыштың өтелуін ескере отырып, Қазақстанға тікелей инвестициялардың таза әкелінуі 2,1 млрд. АҚШ долларын (2014 жылғы 8,6 млрд. АҚШ доллары) құрады, шетелге тікелей инвестициялар бойынша 0,2 млрд. АҚШ доллары мөлшерінде таза әкеліну (2014 жылғы 1,0 млрд. АҚШ доллары мөлшерінде таза әкетілу) қалыптасты. Портфельдік инвестициялардың теріс балансы 7,3 млрд. АҚШ доллары (2014 жылғы оң сальдо 6,5 млрд. АҚШ доллары) мөлшерінде қалыптасты, бұл ретте 2015 жылы

теріс сальдо 5,2 млрд. АҚШ долларын құрады. 2015 жылғы активтердің 3 6,3 млрд. АҚШ долларға төмендеуіне Ұлттық қордың және Қазақстан банктерінің шетелдік активтерінің қысқаруы себепші болды [2].

2015 жылы нақты көрсеткіш бойынша теңге 26,7%-ға (34 елдің валюталарына қатысты нақты тиімді айырбастау бағамының индексі базасында) әлсіреді, ал 2014 жылдың басынан бастап 2015 жыл аралығында – 22,1%-ға әлсіреді. 2015 жылы теңгенің Ресей рубліне қатысты нақты көрсеткіш бойынша әлсіреуі 29,9%-ды құрады, ал 2014 жылдың басынан бастап 2015 жыл аралығында теңге нақты көрсеткіш бойынша 2,7%-ға әлсіреді. Негізгі сауда әріптестерінің валюталарына қатысты нақты айырбастау бағамдары 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1. Теңгенің нақты айырбастау бағамы индексінің өзгеруі

Валюта	2014 жыл	2015 жыл
Ресей рубліне қатысты	2,7%-ға әлсіреу	29,9%-ға әлсіреу
АҚШ долларына қатысты	39,6%-ға әлсіреу	33,3%-ға әлсіреу
Еуроға қатысты	21,6%-ға әлсіреу	22,7%-ға әлсіреу
Қытай юаніне қатысты	37,3%-ға әлсіреу	31,5%-ға әлсіреу
Беларусь рубліне қатысты	10,0%-ға әлсіреу	1,0%-ға әлсіреу
Қырғыз сомына қатысты	22,9%-ға әлсіреу	20,8%-ға әлсіреу
Ескертпе – [2] дерек көзі негізінен құрастырылған		

Ақша және валюта нарығына шолу жасасақ, 2015 жылы автоматты РЕПО нарығындағы сауда-саттықтың жалпы көлемі 2014 жылмен салыстырғанда 2,1 есе өсіп, 23,13 трлн. теңге болды. РЕПО сауда-саттығының жалпы көлеміндегі 1-күндік операциялар бойынша сауда-саттық үлесі 83,7%-ды құрады. 1-күндік РЕПО операциялары бойынша орташа алынған мөлшерлеме 2014 жылғы 15,87%-дан 2015 жылы 20,77%-ға дейін ұлғайды.

2015 жылы своп нарығындағы сауда-саттықтың жалпы көлемі 53,8 трлн. теңге болды. Свop операцияларының жалпы көлеміндегі 1-күндік своптардың үлесі 95,4%-ды құрады. 1- күндік свop операциялары бойынша орташа алынған мөлшерлеме 21,4% болды.

2015 жылы теңгенің айырбастау бағамы бір АҚШ доллары үшін 182,35 – 349,12 теңге аралығында өзгерді. 2015 жылдың соңында биржалық бағам бір жылда 86,5%-ға әлсіреп, бір АҚШ доллары үшін 340,01 теңге болды. Қазақстан қор биржасында KZT/USD валюталық жұбы бойынша биржалық операциялар көлемі 2014 жылмен салыстырғанда 2015 жылы 37,5%-ға төмендеп, 55,8 млрд. АҚШ долларын құрады.

Биржадан тыс валюта нарығында KZT/USD валюталық жұбы бойынша операциялар көлемі 6,5 млрд. АҚШ долларына дейін 45,6%-ға төмендеді. Тұтастай алғанда, ішкі валюта нарығында KZT/USD валюталық жұбы бойынша операциялар көлемі 2014 жылмен салыстырғанда 38,5%-ға төмендеп, 62,4 млрд. АҚШ доллары болды [3].

2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қаржы министрлігінің мемлекеттік бағалы қағаздарының және Ұлттық Банктің айналыстағы қысқамерзімді ноттарының көлемі 5892,4 млрд. теңгені құрады. 2015 жылы Қаржы министрлігі мемлекеттік бағалы қағаздарды 419,6 млрд. теңгеге орналастыруды жүзеге асырды, бұл 2014 жылмен салыстырғанда 49,30%-ға аз. 2015 жылы Қаржы министрлігінің мемлекеттік бағалы қағаздары бойынша 13 аукцион өтті, оларда 5 жылдық МЕОКАМ (кірістілігі – 6,30%), 10, 15, 20, 25 жылдық МЕУКАМ (олар бойынша кірістілік тиісінше 7,20%, 7,62%, 8,04% және 8,35%) орналастырылды. Сонымен бірге, Қаржы министрлігі 467,6 млрд. теңге сомаға 10 жылдық еурооблигация және 280,6 млрд. теңге сомаға 30 жылдық еурооблигация орналастырды.

Нәтижесінде 2015 жылы Қаржы министрлігінің айналыстағы бағалы қағаздарының көлемі 2014 жылмен салыстырғанда 5538,4 млрд. теңгеге дейін 20,1%-ға ұлғайды.

Қорытындылай келсек, 2015 жылы бірінші жартыжылдықта Ұлттық Банктің ақша-кредит саясаты ақша нарығындағы мөлшерлемелерді, сондай-ақ теңгенің айырбастау бағамын төмендетуге және тұрақтандыруға бағытталды.

Кері РЕПО операциялары бойынша қолжетімді кепілмен қамтамасыз етудің жеткілікті болмауына байланысты, өтімділіктің негізгі көлемі «овернайт» валюталық свop операциялары арқылы ұсынылды. Соның салдарынан 2015 жылдың басынан бастап ақша нарығы мөлшерлемелерінің құбылмалылығы 2014 жылдың соңындағы жағдаймен салыстырғанда айтарлықтай төмендеді. 2015 жылғы бірінші жартыжылдық ішінде өтімділікке сұраныстың тұрақтануына қарай Ұлттық Банктің қатысу көлемі біртіндеп төмендеді. 2015 жылғы маусымда және шілдеде өтімділікті ұсыну мен алу бойынша операциялар Ұлттық Банктің қатысуынсыз жүзеге асырылды. Бұдан басқа, Ұлттық Банк жекелеген проблемалық банктерді қолдау үшін қайта қаржыландыру қарыздарын беруін жалғастырды.

2015 жылы кері РЕПО операцияларының көлемі (қайта қаржыландыру қарыздары) орташа алынған кірістілік жылдық 5,5% болған кезде 4,9 трлн. теңге болды, «Қазақстан қор биржасы» АҚ-та «овернайт» мерзімі бар кері РЕПО операцияларының көлемі орташа алынған кірістілік жылдық 14,88% болған кезде 425,6 млрд. теңге болды, «Қазақстан қор биржасы» АҚ-та «овернайт» валюталық свop операцияларының көлемі орташа алынған кірістілік жылдық 15,5% кезінде 19,6 трлн. теңге болды.

Ақша-кредит саясаты құралдарының жүйесін жетілдіру шеңберінде 2015 жылғы наурызда ең төменгі ре-

резервтік талаптар тетігіне өзгерістер енгізілді. Міндеттемелерді валюталардың мынадай түрлері бойынша бөлуді болжамдайтын резервтік міндеттемелердің барынша жан-жақты құрылымы енгізілді: ұлттық және шетел валютасы. Қосымша алғанда, банктердің өтімділікті басқару мүмкіндігін жақсарту мақсатында орташа алу қағидатын сақтай отырып, ең төменгі резервтік талаптарды есептеу тәртібі өзгерді. 2015 жылғы 23 маусымнан бастап ең төменгі резервтік талаптарды айқындау және резервтік активтерді қалыптастыру кезеңдері 28 күнтізбелік күнді құрайды және бірінен кейін бірі тікелей тұрады [4].

Банктер тарапынан өтімділікке сұраныстың қажетті көлемін айқындау мақсатында Ұлттық Банк резервтік активтер құрылымындағы қолма-қол ақшаның үлесін оларды айқындау кезеңінде ең төменгі резервтік талаптардың орташа мөлшерін 70% деңгейде шектеді.

Банктерде бос тенге қаражатының болмауынан Ұлттық Банктің өтімділікті сіңіру құралдары сұранысқа ие болған жоқ. Осыған байланысты, 2015 жылғы бірінші жартыжылдықта Ұлттық Банк қысқамерзімді ноттарды орналастырған жоқ. 2015 жылғы бірінші жартыжылдықта банктерден тартылған депозиттердің көлемі 605,9 млрд. тенге ғана болды, бұл 2014 жылғы бірінші жартыжылдыққа қарағанда 3,1 есе аз. Өтімділікті алу тенгенің айырбастау бағамын қолдау мақсатында өткізілген ішкі валюта нарығында шетел валютасын сату бойынша Ұлттық Банктің операцияларына ықпал етті [5].

Қазақстан Республикасында ақша-кредит саясатының баға тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша заңнамалық деңгейде белгіленген мақсатқа сәйкес Ұлттық Банк 2016 жылға инфляция деңгейін тұрақтандыруды және оны тез арада белгіленген 6-8% дәлізге қайтаруды өз қызметінің басым бағыты деп белгілейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Интықбаева С.Ж., Құлтыбаев С.Қ., Мельников В.Д.* Қаржы: оқулық. Алматы, 2011.
2. <http://www.nationalbank.kz/> ҚР Ұлттық Банкінің сайты
3. *Смағұлова Р.О., Мәдіханова Қ.Ә., Тұсаева Ә.К., Сатыбалдиева Ж.Ш.* Қаржы, ақша айналысы және несие. Алматы, 2008.
4. www.stat.gov.kz/ Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика министрлігінің статистика комитетінің ресми сайты
5. *Кузнецова Е.И.* Деньги, кредит, банки [Текст]: Электронный учебник / Е.И. Кузнецова. - 2-е изд. - Москва: Юнити-Дана, 2011.